

דברי-זאב חלק שני

בראשית

דף ב. א

תרס"ג

עיין בקונטרסי הראשון, מה שכתבתי בעה"י על ספר בראשית ובאותה סדרא, ומה שכתבתי על חטאו של אדם הראשון. ועתה אוסיף עוד:

קפיטל ג, יא

ויאמר מי הגיד לך כי עירום אתה המן העץ אשר צויתך לבלתי אכול ממנו אכלת.

כי הנה כתבתי שם כי על-ידי אכילתו מן העץ הדעת נולד בו תאוה נמרצה. נתחשך שכלו כל-כך, עד שנקט עצמו טועה עד הנה שלא רדף¹ אחר הנאות הגוף, וחשב שחטא בזה נגד הבורא האדון בורא העולם בכל מיני מטעמים והוא בזה אותם והשליך אותם אחר גוו, עלה בדעתו מעתה לשקוע את עצמו בהנאות הגופניות. וזהו שאמר ואירא כי עירום אנוכי ואחבא. פירוש, כי עירום אנוכי מכל אלו הנאות, וחטאתי בזה. ואחבא - אחביא את עצמי להנאות מכל מיני הנאות, לאכול להשביע מכל [פרי] שאמצא ויבוא לידי. כי רצון הבורא שברא כל אלה להנות בהן בני-אדם.

והנה האדם מצד שהוא נברא והוא עלול וגם נמוג הגוף מן הארץ ויש בו נשמת אלוה, מצד גופו הוא עלול לחטוא. ודי' היודע כי יצר גבר על השכל, ברא מפני זה התשובה, ורוצה בתשובה ונותן יד לשוב. והנה אם האדם יפתה לחטא, ואחר מעשה הרשע יראה וידע שחטא נגד רצון הבורא ואומר חטאתי ולא אעשה עוד. והוא רחום יכפר עון.

לכן בא הקדוש-ברוך-הוא ברחמיו אל אדם ואמר לו: מי הגיד לך כי עירום אתה - מי אמר לך או מי למד לך. אם לא תעשה כמעשה זאת להטביע את עצמך בהנאות הגופניות, אז נקראת עירום, ודאי אין זה אלא מפני שאכלת מעץ הדעת. והשתא עוד יש לך תקוה - אף שחטאת ואכלת. אבל אם תקבל עליך שלא לאכול עוד מעתה, אז אקבל תשובתך ותהיה כאילו לא אכלת. המן העץ אשר צויתך ואכלת - רוצה לומר, מאחר שעשית זאת, תקבל עתה עליך לבלתי אכול ממנו שוב בשום פעם. זהו המן העץ אשר צויתך לבלתי אכול ממנו אכלת.

יב) ויאמר האדם: האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל.

כתבתי כבר שם, כי האדם לא רצה לאכול, אלא שהאשה מיללת וצועקת עליו, עד שנענה לצעקתה. ויאמר האדם: האשה אשר נתת עמדי, שתהיה תמיד עמדי, היא נתנה לי בחזקה. אני לא רציתי בשום אופן לעבור על מצותך ולאכול, רק היא נתנה לי מן העץ בתוך שאר

¹ כמו על שלא רדף - י.צ.כ.

המאכלים ואכלתי. וכיון שאכלתי, נולדה בי תאוה חזקה וגדולה, ואוכל עוד פעם אחרת. והנה לא החזיק אדם הראשון יד הפשוטה לתשובה, כמה שאמרו במדרש אכלתי ואוכל².

(ג) ויאמר ד' לאשה: מה זאת עשית? ותאמר האשה: הנחש השיאני ואוכל.

דף ב: / הנה הקדוש-ברוך-הוא צוה לאדם שלא יאכל מעץ הדעת קודם שברא את האשה לעזרו. ותוכל האשה להשיב לקדוש-ברוך-הוא: הלא לי לא צוית, ומה שאמר לי האדם בעלי, אין אני בכלל עונש אם לא אשמע לדבריו. אבל יודעת היתה האשה כי ד' צוה לאדם שלא יאכל מעץ הדעת, ולכן חטאה בזה שנתנה לאדם לאכול נגד רצון הבורא וכפאה אותו בדבריה. ועל זה שאל הקדוש-ברוך-הוא מה זאת עשית - לא שאל למה אכלת, אלא מה זאת עשית שנתת וכפית לאדם שיאכל מעץ הדעת נגד רצונו.

הנה אמרו רבותינו זכרונם לברכה: בא נחש על חוה והטיל בה זוהמה, שם במסכת שבת דף קמו, א ישראל שעמדו על הר-סיני פסקה מהם זוהמתן. אומות שלא עמדו על הר-סיני לא פסקה זוהמתן. ונראה לומר, דהנה כתבתי לעיל, שהנחש לא היתה יכולה לפתות את חוה, אם חוה היתה שמעה בעצמה ציווי מפי המקום שלא תאכל מעץ הדעת, כי היא היתה מעשה ידיו של מקום ברוך הוא, ובשום אופן לא היתה מורדת נגד עושיה. אלא שהנחש הטעה באמרה: לא צוה הקדוש-ברוך-הוא מעולם כאלה, אלא מלאך היה שקנא באדם שהיה מובחר הברואים, הוא צוה כן לאדם, שלא יבוא למדרגת המלאך או לעילא מיניה, וזה נכנס באזנה.

והנה ישראל עמדו על הר-סיני כולם עד סוף כל הדורות - "אשר ישנו פה ואשר איננו פה עמנו היום", ושמעו התורה מפי הקדוש-ברוך-הוא, אין ביכולת לשום בריה לפתות אותם. ועוד היום עמדו על מעמדם לשמור תורת ד', נהרגים ונשחטים ונשרפים על דברת קדשו מלהבות אש.

אבל האומות, אף ששמעו קולות וראו הברקים, - כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה³, שבאו אל בלעם לשאול מה יום מיומים, והוא השיב להן: ד' עוז לעמו יתן, - אבל התורה לא שמעו, כי לא עמדו על הר-סיני. לכן יכולת בנביאיהם לכזב אליהם ולומר: לא כך צוה המקום, אלא כזה וכזה.

וזה כוונת המאמר בגמרא. לא יכול הנחש להשיא את אדם, כי הוא שמע הצווי מפי הקדוש-ברוך-הוא. אלא בא נחש על חוה והטיל בה זוהמה לומר: לא כך צוה המקום. ישראל שעמדו על הר-סיני ושמעו מפי הקדוש-ברוך-הוא תורתו, פסקה מהן זוהמתן, שאין יכולת בשום אדם ובשום בריה להעבירם מדעת קונם. האומות שלא עמדו על הר-סיני ולא שמעו כן מפי הקדוש-ברוך-הוא, לא פסקה זוהמתן. וכל הרוצה ליטול את השם ולומר שלא צוה המקום כן, אלא כשקריהם וכזביהן, שומעים הם לו.

² בראשית רבה (וילנא) יט, יב: א"ר אבא בר כהנא ואכלתי אין כתיב כאן, אלא ואוכל, אכלתי ואוכל.
³ מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי יט: נתקבצו כל אומות העולם אצל בלעם בן בעור, אמרו לו דומה שהמקום מאבד את עולמו במים כענין שני ה' למבול ישב (תהלים כט, ז) אמר להן שוטים שבעולם כבר נשבע שאינו מביא מבול לעולם כענין שני כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבר מי נח עוד על הארץ (ישעי' נד ט). אמרו לו ודאי מבול שלמים אינו מביא אבל מבול הוא מבול שלאש, אמר להם אינו מביא לא מבול שלמים ולא מבול שלאש. אמרו לו והקול הזה למה, אמר להם תורה הוא נותן לעמו, שנאמר ה' עוז לעמו יתן (תהלים כט, יא) ואין עוז אלא תורה שנאמר עמו עוז ותושיה (איוב יב, טז). אמרו לו אם כן ה' יברך את עמו בשלום (תהלים כט, יא).

וזה שהשיבה חוה לקדוש-ברוך-הוא: אני לא שמעתי / דף ג. / האזהרה מפיד. רק אדם אמר לי, ובא הנחש והשיאני - מלשון "והאדמה תשאר שממה"⁴ וכמו "ושאיה יוכת שער"⁵, שהפך ועירב לי שכלי בכזבותו באמרו לי שאין אתה צוית עליו ואין רצונך בכך, אלא מלאך בקנאתו צוה כן ואוכל. וכיון שאכלתי ממנו תקפני יצרי ולא הנחתי עד שאכל גם הוא.

יד) ויאמר ד' אלקים אל הנחש כי עשית זאת וכ'.

הנה כבר אמרתי לעיל כי הנחש היתה ברייה שנברא לשמש את האדם, והוא היה היותר נבחר בכל הברואים מכל בהמות וחיות, כי ד' נתן לו גם-כן כח הדיבר. וביתרון הזה כזבה על חוה עד שנתפתתה לו. והנה רש"י פירש, מכאן שאין מהפכין בזכותו של מסית, שאילו שאלו למה עשית זאת, היה לו להשיב דברי הרב ודברי התלמיד, דברי מי שומעין, עכ"ל. ולפי דברי לעיל לא יכול לטעון ולהשיב כזאת, כי הנחש לא פתה אלא את האשה, והיא לא שמעה מפי המקום כך, ואין לו להשיב דברי הרב, אלא חטאו היה שביתרון שלו שנתן לו המקום, כיזב ושקר ופתה. לכך ויאמר לו ד' כי עשית זאת - שחטאת ביתרון שלך, שהיית ערום מכל לפיכך ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה, שניטל ממך כח הדבור. והנה מכל בהמה ומכל חית השדה, אם יודע אדם למשול בו ולהכריחו תחת ידו, יכול האדם ליקח ממנו איזה תועלת לצרכו, כמו שאמרו על איזה קיסר רומי שאסר אריות למרכבתו. וכן שאר בעלי-חיים חוץ מהנחש, אינו יכול האדם ליטול שום תועלת ממנו. וזהו ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה. ולמה? כי על גחונך תלך ולא תוכל לעשות שום תושיה.

ועפר תאכל כל ימי חיך. הנה אם יש לאיזה בריה איזה תענוג והוא משיג תענוגו, הנה הוא ממלא תאוותו, ויש לו תענוג גדול ונייח רוח. אבל נחש עפר לחמו וזה יש לו בכל מקום ולא יהיה לו שום תענוג בעולם, שאם אוכל מה שאוכל מכל מעדנים, אין מוצא בו אלא טעם עפר, ואין לו שום נייח רוח בחייו, וזה ועפר תאכל כל ימי חיך.

טו) ואיבה אשית בינך ובין האשה וכ'.

והנה מאחר שאין לאדם שום תועלת מן הנחש, ולנחש אין לו שום תאוה או תענוג בעולם, אין להם זה על זה כלום, א"כ לא ישחיתו ולא יזיקו זה את זה. לכך נאמר בקללה: ואיבה אשית בינך ובין האשה ובין זרעך ובין זרעה. שנאה כבושה ודף ג: \ תהיה תמיד ביניכם. הוא ישופך ראש - האדם כשיראה אותך יהיה כל מגמתו לרצף את מוחך, יען כי ארס הנחש בין שיניו. וכדי לשמור מארס הנחש יבקש תמיד לקצץ ולכתת את ראשך, וכיון שקצץ את ראשך לא תוכל שוב להזיקו. ואתה תשופנו עקב, מפני שהנחש זוחל על הארץ ואין לו תקומה אינו יכול לחבל את האדם אלא בעקבו, ואף שמשם ממיתו, אבל מ"מ רופא מומחה יכול לרפאותו מהרה שלא ימיתנו הארס, מאחר שהתחיל לשורפו רק בעקבו.

וראיתי בפ"י אור-החיים על התורה, שפירש, והוא ישופך - בזמן שיהיה ראש, פירוש, שיגדיל מעלתו ויתנשא בבחינת התורה והמצוה, ואתה תשופנו, כשיהיה בירידה, עקב וכ', עכ"ל.

⁴ ישעיה ו, יא.
⁵ ישעיה כד, יב.

טז) אל האשה אמר הרבה ארבה וכ'.

הנה המרחם ברחמיו הגדולים, לא קלל את האדם ולא את האשה, לא בלשון ארור ולא בלשון קללה, כי הם נפתים מהמסית, מהמדיח שגרה בהם, ואותו כבר קלל בארור. אלא מאחר שחטאו וראוים לעונש, לא פירש להם אלא ענשם. והוא כי אמרו חז"ל⁶: דם יפה לאשה. וידוע דרבווי הדם הוא גורם תאוה, ואמר הקדוש-ברוך-הוא: הנה הרביתי לך דם הרבה יותר מאישך, והוא ברכה לאשה ויפה הוא לה. ועל-ידי החטא נהפך והיה לה רבווי הדם לחולי ומכאוב. על ידו יש לה ווסת הידוע, ובשעת הווסת כל אשה חולי, אחת קצת ואחת הרבה, וגם רבווי הדם יפה לבנים שתלד הרבה בנים. ובכל הלידה ולידה מתחדש בה חבלי לידה, לאחת יותר ולאחת פחות. וזהו פירש הקרא, אל האשה אמר הרבה ארבה, פירוש, מה שארבה לך הרבה והיה לטובך, מעכשיו – עצבונך, זה דם הנדה שיהיה לך עצבון ממנו⁷. והרונך, שהיה עד עכשיו זרעך לברכה לחדות לבך, עלו שנים וירדו ארבע⁸, מעכשיו בעצב תלדי בנים. ותחת כי עוררת התאוה על-ידי אכילתך מעץ הדעת, ואל אישך תשוקתך, תמיד תוקד בקרבך אש של תאוה לאישך. והוא ימשל בך, גם אם ימשל בך וישפיל אותך להיות לו לשפחה, גם אם הוא יכה אותך ויקללך, בכל זה יהיה לך תשוקה אל אישך. וכל זה אינה אלא עונש המגיע על חטאה, ואין בזה קללה, אלא עונש כרחמי האב.

אדף ד. א.

יז) ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ אשר וכ'.

הנה לעיל הבאתי, כי על-ידי אכילתה שאכלה האשה מעץ הדעת, נתעוררה בה תאוה גדולה, ומשתוקקת תמיד להיות עם בעלה לתשמיש, עד שהוא מאס בה, והיא מיללת עליו בקולה, שאין לו שום יחס אל התאוה, ואינו יודע כמה גדול התענוג לאדם ארציי על-ידי תאוה ועל-ידי אכילת הפרי גם לו תבוא תאוה, ויודע אחר-כך כמה גדול התענוג אם ימלא תאוה ולא הרפה ממנו, עד ששמע לקולה ואכל מפרי עץ הדעת אשר נתנה לו. ואז באמת נולדה בו תאוה, והיה להוט תמיד למלא תאוה ולענג את גופו. וזהו שאמר לו הקדוש-ברוך-הוא: כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ אשר צויתך לאמור לא תאכל ממנו, פירוש, אני צויתך לאמור לאשתך ולכל הבאים מכוחך לא תאכל ממנו. ועכשיו אתה גם-כן אכלת. ארורה האדמה בעבורך. לא קלל את האדם, כי הוא לא רצה לעבור את פי ד', רק להעביר מעליו יללת אשתו, וכדי שיבוא לידי כך לידע כח התענוג הארציי, כדי למלאות תאוה אשתו ולהתענג בתענוגות בני-אדם. לכן קלל הקדוש-ברוך-הוא שמעולם לא יהיה לאדם תענוג שלם, לכל שמחה שתבא לו, תהיה אחריתה תוגה. וכן אמר החכם במשלי י"ד (פסוק יג) ואחריתה שמחה תוגה. וזהו ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה כל ימי חיך. פירוש, גם ימי חיך, דהיינו חיים של שמחה ותענוג, יהיה מחובר בעצבון, אחריתה של שמחת עולם-הבא באדמה תהיה תמיד תוגה.

קוף ודודר תצמיח לך ואכלת את עשב השדה.

⁶ נדה סד, ב: תני רבי חייא: כשם שהשאור יפה לעיסה - כך דמים יפין לאשה. תנא משום ר"מ: כל אשה שדמייה מרובין - בניה מרובין.

⁷ עיי' אבות דרבי נתן נוסחא א פרק א: הרבה בזמן שהאשה רואה דם נדתה בתחלת וסתה קשה לה. ארבה בזמן שהאשה נבעלת תחלת בעילתה קשה לה. עצבונך [והרונך] בזמן שהאשה מתעברת פניה מכוערות ומוריקות כל ג' חדשים הראשונים.

⁸ אבות דרבי נתן נוסחא א פרק א: בו ביום עלו למטה שנים וירדו ארבעה.

פירוש, אם תרצה לישב במנוחה ושמחה, שלא לעבוד עבודת פרך לעבוד את האדמה, רק תרצה לאכול עשב השדה, גם זה לא יעלה לך, כי היא תצמיח לך קוף ודרדר. רק בזעת אפך תאכל לחם. צריך אתה לעבוד עבודת פרך עד שתאכל לחם, כמו שאמרו חכמינו זכרונם לברכה⁹: אדם חרש וקצר ועמר ודש וטחן ולשה ואפה עד שאכל לחם. ולכל זה לא היה צריך עד עתה, כי הביא האילן גלוסקאות וכלי מילת.

עד שובך אל האדמה כי ממנה לקחת. והנה הקדוש-ברוך-הוא ברא את אדף ד: א האדם ישר לעבדה ולשמרה, כמו שפירשו רבותינו זכרונם לברכה¹⁰, לעבדה - זו מצות עשה, לשמרה - זו מצות לא תעשה. לקח נשמתו מלמעלה, וחומר זה עפרו מלמטה, כדי שיגביר הרוחני על הגשמי, וזה תכלית הבריאה, ואז יהיה האדם יותר מן כל הברואים, אפילו מן המלאכי מעלה. ולתכלית זה שמו בגן-עדן, ושם מצא כדי מדתו לעבוד את ד'. וְאָדָם בֵּיקָר בַּלְיָיִן¹¹, ונגרש מגן-עדן ונגזר עליו בזיעת אפך תאכל לחם. והנה אמרו רז"ל: למה נקרא שמו אדם, לזה יש ב' פירושים: נקרא אדם מפני שהוא עפר מן האדמה, ואם זכה ומדמה צורה ליוצרה, נקרא שמו אדם - אדמה לעליון. וכן איתא במדרש רבה, דרשו על פסוק אחור וקדם צרתני, זכה אדם, אומרים לו אתה קדמת למלאכי שרת, לא זכה, אומרים לו יתוש קדמך.

והנה הקדוש-ברוך-הוא הלא חפץ חסד הוא, וברא התשובה קודם שנברא העולם, כדאיתא בש"ס פסחים נד.: ז' דברים נבראו קודם שנברא העולם תורה תשובה וכו'. והנה גם לאחר שנגרש האדם מגן-עדן, יש לו תקנה. גם אם חוטא הרבה נגד הקדוש-ברוך-הוא, יש לו תקנה על-ידי תשובה, או על-ידי שמירת התורה, וכמו שאמר ר' שמעון בן יוחאי בברכות לה: בזמן שעושין רצונו של מקום, מלאכתן נעשית על-ידי אחרים, שנאמר: ועמדו זרים ורעו צאנכם. האדם על-ידי שחטא, יצא ממדרגת אדמה לעליון, והרי הוא אדם, מפני שהוא עפר מן האדמה, ונגזר עליו בזיעת אפך תאכל לחם, אבל אם הוא חוזר בתשובה, הוא מגיע למדרגה אדמה לעליון, ואז אינו צריך לחרוש ולזרוע לאכל לחמו בזיעת אפו, אלא מלאכתו נעשית על-ידי אחרים.

וזה שרמז ואמר לו כאן הקדוש-ברוך-הוא: בזיעת אפך תאכל לחם עד שובך אל האדמה כי ממנו לוקחת. אתה על-ידי שחטאת, לוקחת מן אותה האדמה שלתכלית זה נבראת להיות אדמה לעליון. אבל על-ידי תשובה מאהבה תגיע ותתקן, שתבוא למדה זו - אדמה לעליון. ואז יעמדו זרים ורעו צאנכם, ולא תצריך אתה בזיעת אפך לאכול לחמך. בזיעת אפך תאכל לחם, אבל לא תמיד, רק עד שובך אל האדמה. פירוש, שתעשה תשובה ותשוב על ידי זה אל אותה האדמה, אדמה לעליון, כי ממנו לוקחת, על-ידי חטאך. כי עפר אתה ואל עפר תשוב, פירוש, על אשר הגברת העפר - זה יסוד הגשמי, על יסוד הרוחני, על ידי זה ואל עפר תשוב, ונגזר עליך מיתה. כי עפר אתה - אם תשאר בעפרך ולא תשוב בתשובה מאהבה, ואל עפר תשוב, יעשה גופך נמי עפר.

ב) ויקרא האדם שם אשתו חוה כי היא היתה אם כל חי.

⁹ ע"י תוספתא מסכת ברכות (ליברמן) ו, ב: כמה יגע אדם הראשון ולא טעם לוגמה אחת עד שזרע וחרש וקצר ועמר ודש וזרה וברר וטחן והרקיד ולש ואפה ואחר כך אכל ואני עומד בשחרית ומוצא אני את כל אילו לפני.
¹⁰ מקור הדברים בזוהר תרומה קסה ב: תא חזי מה כתיב (בראשית ב) ויקח יי אלהים את האדם ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה, ותניין לעבדה ולשמרה אליו קרבנין וכלא חד, אבל דא רזא דפקודי אורייתא לעבדה אליו רמ"ח שייפין עליון, ולשמרה אליו תלת מאה ושתין וחמש שייפין תתאין. וע"י בתי מדרשות ח"ב לקוטי מדרשים כתבי יד ד"ה ד. ויניחהו בגן, ובמאור ושמש דברים פרשת עקב ד"ה והנראה לי.
¹¹ תהלים מט, יג.

והקשו, ודף ה' למא לא קרא שמה חיה, ושינה לקרותה חוה. והנה כתבתי לעיל, כי על-ידי שהסיתה את האדם לאכול מפרי עץ הדעת, נולדו בו תאוות חדשות, וגם נולד התאוה למלאות התאוה, וזה חיות האדם ותענוגו. חיות הצער לא נקרא חי. וכן אמרו רז"ל בש"ס ביצה לב: ג' חייהם אינם חיים: מי שאשתו מושלת עליו ומי שייסורין מושלים בגופו. ובו החיות החדש, האשה על-ידי פתויה גרמה ונולדה על ידה. אבל זה אינו החיות העיקרי שנברא האדם לו. לכן שינה שמה וקראה חוה, כמו חויה, משום דעל-ידי נחש¹² גם היא נתפתתה. וזהו ויקרא האדם שם אשתו חוה כי היא היתה אם כל חי, פירוש, חית ארצי, חי חדש שלא היה מתחלה. ועוד י"ל, כי אמרו היודעי בינה, כי י"ה מרמז לעולם-הבא וי"ה מרמז לעול-הזה, והיא הפכה החיות לחיות העולם-הזה. כך לא קראה חיה אלא חוה.

תרס"ד

ודף כג: א

כא ויעש ד' אלקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם.

הנה כל זמן שהיו בגן-עדן קודם החטא, והיו שניהם ערומים, כי האדם אשר היה מובחר הברואים למעלה ממלאכי השרת שהיה לו גוף מן האדמה ונשמתו מכסא הכבוד, ותענוגו היה לעבוד את ד', הגוף היה טפל לנשמה, והיה עזר לנשמה, ולא היתה תאוה אלא לעשות רצון בוראו, בין האיש בין האשה, והיו איברי המשגל ממש כשאר אברי האדם, כיד שהוא כלי להניח תפלין והוא בגלוי, כן היו איברי המשגל. ולא עלו על דעתם לשום דבר, אלא בעת הצריך לקיים פריה ורבייה, היו משמשים בלי תאוה בשר. כי הגוף היה עבד הנשמה, לא צריך להם למבוש כלל לכסות, כמו שאין מכסין את הראש וידים ורגלים. אבל אחר החטא, שנתעורר תאוותם, וקבל הגוף שליטה על הנשמה, ונעשו כלי המשגל ערוה, כי היו להוטיין אחר בולמוס של עריות, כי אין לך תענוג הגוף יותר גדול מהמשגל, והראייה מעורר התאוה, וזהו תאוה בהמיות, ובעת שיצרו תקפו אינו שולט בגופו כלל, וזה חרפה גדולה לאדם שנמשל כבהמה נדמה, וכדי למעט התאוה, צריך הוא לכסות את הערוה.

ולא תאמר שהקדוש-ברוך-הוא נעשה חייט ותפר להם בגדים, אלא נתן דעה ובינה באדם, מאחר שצריך להם כסוי, נתן דעה באשה, מאחר שלא היה להם עוד רשות להמית בהמה ולעבוד מעורם איזה עבודה, שתהיה האשה טוה את העזים והצמר מהכבשים. ולאדם נתן בינה להכין את המטוה אחר-כן, כדי שיהיה למבוש תפארת, וכמו שכתב רש"י כאן: דבר הבא מן העור, כגון צמר הארנבת שהוא רך וחם, ועשה להם כתנות ממנו, עכ"ל. וכן אמרו רז"ל¹³: אדם הראשון גזז ולבן ונפץ וטוה וארג וצבע ותפר, ואח"כ לבש. ויעש אינו משמע שהוא בעצמו עשה, אלא שצוה או הניח לעשות, כמו ויעש להם בתים¹⁴ גבי מלך מצרים. ויעש המלך את בית ד'¹⁵. וזהו ויעש ד' אלקים, שנתן דעה ובינה לאדם ולאשתו, לאדם שיארוג ויצבע ויתפור מה שתלבין ותטוה אשתו מן הצמר אשר גזז מן הבהמות לעשות כתנות עור שבאים מן העור. וילבישם, שנתן להם חכמה ובינה האיך ילבישו אותם.

¹² ח'ינה - יצ"כ.

¹³ ע"י תוספתא ברכות (ליברמן) ו, ב: כמה יגע אדם הראשון ולא לבש חלוק עד שגזז ולבן ונפץ וצבע וטוה וארג ואחר כך לבש ואני עומד בשחרית ומוצא את כל אילו לפני כמה אומניות שוקדות ומשכימות ואני עומד בשחרית ומוצא כל אילו לפני.

¹⁴ שמות א, כא: וַיְהִי כִּי יָרְאוּ הַמִּיֻלְדֹת אֶת הָאֱלֹהִים וַיַּעַשׂ לָהֶם בָּתִּים.

¹⁵ מלכים א, י, יב: וַיַּעַשׂ הַמֶּלֶךְ אֶת עֲצֵי הָאֱלִמְגִים מִסְעֵד לְבֵית יְקִיָּק וּלְבֵית הַמֶּלֶךְ וּכְנֹרֹת וּנְבָלִים לְשָׂרִים לֹא בָּא בְּעֵצֵי אֱלִמְגִים וְלֹא נִרְאָה עַד הַיּוֹם הַזֶּה.

במדרש רבה¹⁶ איתא: בתורתו של ר' מאיר מצאו כתוב כתנות אור, אלו בגדי אדם הראשון שהם דומין לפינס¹⁷ רחבין מלמטה וצרים מלמעלה. יצחק רביא אמר: חלקים כצפורן ונאים כמרגליות. אמר ר' יצחק: ככלי פשתן הדקים, הבאים מבית שאן, ע"כ.

וקשה, ח"ו אפשר ספר-תורה חסר אות אחת או משונה דף כד. \. אות אחת? ונראה לומר, דהא כתבתי לעיל שנתן הקדוש-ברוך-הוא בינה יתירה באדם ואשתו, שהיו יודעים לארוג ולתקן מצמר הרחלים וגמלים וארנבת בגדים ללבוש לאדם ואשתו להוד והדר לכבוד ולתפארת. והנה חלילה שהיה משונה בספר תורה של ר' מאיר אות אחת ובלי ספק גם שם היה כתוב כתנות עור. אלא שמצאו כתוב בתוך חדושי תורה של ר"מ כתוב: כתנות אור - אלו בגדי אדם הראשון, פירוש, הקדוש-ברוך-הוא האיר עליהם אור חכמה ובינה מלמעלה עליהם, שידעו והבינו ומצאו לעשות בגד מהודר כזה, שהם דומין לפינס, כמו הפינס הזה שאדם נושא בידו להאיר עליו דרך, ויש למעלה כסוי עליו. לכן האיר הוא למטה על הארץ ולמעלה הוא חושך. כן היו הבגדים של אדם-הראשון. הבגדים היו נאים ומהודרים למטה, דהיינו רחבים למטה, אבל צרים מלמעלה. מתוך שחטא ונאסף, אמרו למעלה נקראו צרים מלמעלה.

יצחק רביא אמר: חלקים כצפורין. כי אמרו רז"ל¹⁸, למה נקראו שמם כסות, מפני שהוא סותה באשה, על-ידי בגדים היא מסיתה את האנשים אחריה. וזהו שאמר חלקים כצפורן אם הם נאים כמרגלית. חלקים שבני-אדם נחלקים ונלכדים על-ידי בגדי אשה אם הם נאים כמרגלית.

ר' יצחק אמר ככלי פשתן דקים הבאים מבית שאן, שהם מיפים את גוף האדם וצריכים עבודה רבה ויתירה, לפי חכמת האומן היותר החכם. ומיפים גוף האדם. כל-כך בינה יתירה נתן הקדוש-ברוך-הוא באדם-הראשון ואשתו, שידעו לעשות כאלה.

כב) ויאמר ד' אלהים הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע, ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם. וישלחהו וכ'.

והנה כאן שואלים המפרשים, וכי צרות עין יש לפניו, ולמה מנע את האדם שלא יחיה לעולם. הנה כבר כתבתי, הקדוש-ברוך-הוא ברא את האדם ישר, שיהיה למעלה הרבה ממלאכי השרת על-ידי שיזכך את גופו, ונתן בו בינה יתירה יותר ממלאכי השרת. ועל-ידי החטא נטרד ממחיצתו, ונטל הכבוד ממנו, ונמשל כבהמות נדמה. אם-כן נראה כמו שיש חסרון בבריאה, כי האדם נפל מאיגרא רמא לבירא עמיקתא ושוא תשועת אדם¹⁹. אם-כן היתה בריאת האדם להבל ולריק ח"ו.

לכן בעל הרחמים נתן לנו תורתו הקדושה, כדי שנדע לעבוד את המקום ונגיע לתכלית נכון לחיי העולם-הבא. ואם נשאר האדם בגן-עדן ששם מצא כדי מדתו לאכול ולהתענג בכל תענוגי עולם, והוא על-ידי שאכל מעץ-הדעת, אחזו בולמוס של תענוגי העולם-הזה, ושם היה

¹⁶ בראשית רבה (וילנא) פרשה כ ד"ה יב ויעש ה': ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם בתורתו של ר"מ מצאו כתוב כתנות אור אלו בגדי אדם הראשון שהן דומים לפינס [ובילקוט שמעוני רמז לד: לפנס] רחבים מלמטה וצרים מלמעלה ר' יצחק רביא אומר חלקים היו כצפורן ונאים כמרגליות, א"ר יצחק ככלי פשתן הדקים הבאים מבית שאן, כתנות עור שהן דבוקים לעור...

¹⁷ רי"צ פירש: פנס.

¹⁸ עיי' רש"י על הפס' [בראשית מט, יא] "כַּבֵּס בִּינִי לְבָשׁוּ וְבָדָם עֲנָבִים סוּתוּ": וצבעונין הוא לשון סותה שהאשה לובשת ומסיתה בהן את הזכר ליתן עיניו בה.

¹⁹ ע"פ תהילים ס, יג: הִבֵּה לָנוּ עֲזָרְתָּ מִצָּר וְשָׂא תְּשׁוּעַת אָדָם.

מקום לשקוע בתענוגיו, ואז נעשה מעשה הקדוש-ברוך-הוא חלילה פלסתר, כי נטרד אז האדם מהעולם-הזה ומהעולם-הבא. ורצון ודף כד: הקדוש-ברוך-הוא לא היה אלא שיגיע האדם למטרת חפצו של הקדוש-ברוך-הוא, שיהיה מובחר הברואים, כי לא נברא העולם אלא לצוות של זה, וכיון שלא נשאר בטהרתו, וחשך תארו, הוצרך לקבל תורת ד' הקדושה לידע דרכו בקודש ולהגיע למחוז חפצו, כי אָדָם בִּיקָר בַּלְגָּלִין²⁰.

והנה מצינו שליחות, כמו שֶׁלַח בְּעַמְּקֵי בְּגָלְיוֹ²¹ ששלח ממנו, שאין לו השגחה עוד על זה. וכן מצינו יד, נאמר על כח שיש לו יד בחכמה.

ועתה נבוא על נכון. ויאמר ד' אלקים הן האדם היה כאחד ממנו, פירוש האדם נברא שיהיה היותר מובחר בינינו. כמו שמצינו²² כמעט שכב אחד העם, פי' אחד מיוחד. וזהו הן האדם היה כאחד ממנו, כאחד מיוחד, כן נברא שיהיה כאחד ממנו לדעת טוב ורע היותר מיוחד. ועתה שחטא ונשקע בתאוותיו, פן ישלח ידו, פירוש שישלח ממנו כוחו הרם והנשגב, על-ידי שיבקש תמיד למלאות תאוותיו, ואז נשחת תכלית הבריאה. ורצון הקדוש-ברוך-הוא הוא ולקח גם מעץ החיים, שלא נשקע רק בתאוותיו הבהמיות, אלא ולקח גם מעץ החיים. ואכל, פירוש, שיאכל וישבע מתענוגי העולם, אבל וחי לעולם, שגם מזה אל יניח ידו. לכן אין מקומו שום פה בגן עדן, כי בגן עדן מקום תענוגים, ישקע בתענוגיו ולא יגיע לתכליתו כלל.

בג) וישלחו ד' אלקים מגן עדן לעבד את האדמה אשר לוקח משם.

הנה כבר הבאתי למעלה, כי מצד רוחניות אדם הוא נקרא אדם. אדמה לעליון. ואם לא זכה, הרי הוא אדם עפר מן האדמה, ועל-ידי החטא, הנה הוא לוקח מלדמות לעליון, ואם יחזור בתשובה ומקיים תורת ד', הרי הוא שב אל מקומו ואל תכליתו. וזהו הכוונה, וישלחו ד' אלקים מגן עדן לעבד את האדמה אשר לוקח משם, שיעבד ד' עד שיגיע אל מקומו הראשון אשר לוקח על-ידי חטאו ממנו. ויהיה אדמה לעליון, כדי שיעבד מחדש (ער זאלל זיך ערארבייטען) את האדמה אשר לוקח משם.

בד) ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת לשמור את דרך עץ החיים.

וקשה, הלא כתוב כבר וישלחו ד' אלקים מגן עדן, ואמאי כפל לגרש אותו. הנה מיד שהוכיחו ד' על פניו ואמר לו כמה גדול חטאו, נבהל האדם מאוד, ובכה והתחנן לפני הקדוש-ברוך-הוא והתחיל לחזור בתשובה שלימה, ונשאר בגן-עדן על מקומו, שמא ירחם עליו הקדוש-ברוך-הוא וימחול עונו. וזה אי-אפשר, כי הגן עדן לא נברא אלא לאדם שהיה לפניו ממלאכי השרת, שהיה מזוג מחומר ונפש ועומד ברומו של עולם, ומקומו לפניו ממלאכי השרת. ומאחר שחטא ונטרד ממקומו, והוא ודף כה. נעשה עכשיו למטה ממלאכי השרת, לא יוכל להגיע אל מקומו הראשון למקומו בגן עדן, אלא על ידי שמירת התורה בעולם הזה כל ימי חייו.

והנה האדם עלול לחטא תמיד, כי נתגשם ומבקש עכשיו חשבונות רבות להנות מתענוגי העולם הזה, ואם מוצא די מחסורו ולא חסר כלום, אז וישמן ישורון ויבעט. ואם עומד

²⁰ תהלים מט, יג.

²¹ ע"י שופטים ה, טו.

²² ע"י בראשית כו, יא ורש"י שם.

בעולם-הזה בעוני ובצער, הנה מוטרד הוא מעבודת ד' מעניו ומצער, ובאיזה אופן יוכל להגיע עד תכליתו. לכן ד' ברחמיו מהפך עליו הגלגל. אם הוא בועט על-ידי רוב טובות וגדולות השפעות, הנה באו עליו משלחת מלאכי רעים וצרות רבות סובבהו, עד כי ישוב אל ד' בכל לבו. והוא ברחמיו מקבלו באהבה ויאיר פניו עליו, עד כי הגיע העת ויוצא מן העולם-הזה בשלום ויכנס לגן עדן בשלום.

וזה נראה לי כוונת הכתוב ויגרש את האדם, שאף-על-פי שה' יתברך שלחו מגן עדן, קבל הוא על עצמו תשובה גדולה וחמורה, וסבר לישראל בגן עדן, ועל-ידי שנתגשם על-ידי החטא, אי אפשר לו להשאר שם, כי הגן עדן לא נברא אלא לאדם שהוא במעלתו למעלה מן המלאכי שרת, כי כן בראו הבורא.

וזהו הכוונה וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים. פירוש מקדם, היינו מתחלה לא היה גן עדן מעותד אלא שישכן בתוכו הכרובים, דהיינו האדם שהוא כרוב, ומעלתו למעלה ממעלת מלאכי השרת, או אם יחטא ויטרד ויתגשם, ברא הקדוש-ברוך-הוא הפיכת הגלגל עליו שישבו על ידי זה על מקומו הראשון אחר פטירתו מן העולם. וזהו הלהט החרב המתהפכת לשמור את דרך עץ החיים. כי על-ידי הפיכת הגלגל, שהוא הלהט החרב המתהפכת, ישמור את דרך עץ החיים, שנברא על-ידי תורה הקדושה. וגדולה תורה שנותנת חיים לעושיה, והוא הדרך עץ החיים. ולכך גרשהו הקדוש-ברוך-הוא משם, עד שובו אל האדם, כאשר כתבתי למעלה. ודוק היטב כי עמוק הוא.

אדף סב.א.

[תרכס"ה או תרכס"ו]

ד, א) והאדם ידע את חוה אשתו ותהר ותלד את קין ותאמר קניתי איש את ד'.

והנה היה ראוי [ש]יאמר וַיֵּדַע את וכו'. וגם חוה הוא מיותר.

ועוד ראוי לשים לב, שהראוי [ש]יאמר ותקרא שמו קין וכן בהבל. ואם על אומרה קניתי וכו', נקרא קין, הוה ליה למימר תחלה ותאמר קניתי וכו', אחר-כך ותקרא שמו קין וכו'.

עיי' אלשיך שהאריך עוד. ועוד, מהו לשון 'ידע' כאן.

והנה, כפי מה שנראה בפשטא דכתוב, היה כל זה לאחר שנגרשו מגן עדן. ויש לכאורה להקשות, הלא אמרו חז"ל שכאשר שמע חרון אף ד' וידע כי חטא, פרש מאשתו ק"ל שנה וישב ב...²³, ואי אפשר שתתעבר ותלד, לכך אמר כאן ותהר וכו'.

והנה נאמר לעיל ולאדם לא מצא עזר כנגדו, שהעביר אלקים לפניו כל בהמות וחיות ועופות זכרים ונקיבות, לא נחת דעתו בזה, עד שיצר ד' את האשה, והכיר אדם ואמר, לזאת יקרא אשה, והיא היתה אשתו, שנחת דעתו בזה. וזה כוונת הכתוב, והאדם ידע את חוה אשתו, כאשר ראה והכיר כי חוה היא אשתו, בא עליה והתקרר דעתו בה, ואז הרתה חוה, אבל לא ילדה עד אחר החטא, כאשר הגיע הזמן הלידה. ומאחר שבין הזמן הריון ובין הזמן הלידה חטאה מאוד, על-ידי הקנאה שקנאה להיות כאלהים, כאשר השיאה הנחש, על ידי זה ילדה גם-כן בן שהיה מלא קנאה, אבל היא לא נתנה לו שם זה. וזה והאדם ידע את חוה אשתו, כאשר התבונן וידע שחוה היא אשתו, בא אליה, ותהר. כל זה היה קודם החטא, ועל-

²³ מילה לא ברורה בכה"י.

ידי המאורע שעברה עבירה מתוך קנאה גדולה, כאשר ילדה לעת לידתה שהיו ט' חדשים²⁴, ותלד את קין. פירוש, ילדה בן שהיה גם-כן מלא קנאה.

והנה בראשית ברא אלקים במדת הדין, ראה שאין העולם מתקיים שתפה וקדמה מדת הרחמים. ביום עשות ד' אלקים, עיין במה שכתבתי לעיל על פסוק זה. וכאן שחטא האדם ונתחייב מיתה וריחם ד' עליהם ולא כחטאתם גמל להם, אלא קיימם, ונתן להם זרע בנים ובנות. וזהו כאשר ילדה את קין, נתנה תודתה לד'. ותאמר קניתי איש את ד', פירוש, האיש זה בנה קין אשר ילדה, זה היה לה מאת ד', שהוא כולו מדת הרחמים, שסלח לה עוונה, וגמל חסד עמה, לתת לה זרע.

ב) ותוסף ללדת את אחיו את הבל ויהי הבל רועה צאן וקין היה עובד אדמה.

אדף סב: וְהָנָה בְּאֵמֶת יֵשׁ לְהַפְלִיא כְּאִשֶּׁר יִלְדָה חוּה אֶת שֵׁת כְּתוּב "וּתְקַרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת", והכא בלידת קין והבל לא כתוב ותקרא את שמו, לא בקין ולא בהבל. גם לא כתיב גבי הבל ותהר ותלד את הבל אלא ודאי כמו שפירשו המפורשים²⁵ שמאותו ביאה הראשונה ילדה לאחר איזה ימים שאחר לידת קין ילדה את הבל לכך כתיב רק ותוסף ללדת, ואמר קרא את אחיו כי כמו שקין עשה שלא כהוגן, שכל מגמתו היתה עבודת אדמה מבלי פונה לעבודת ד' כן עשה הבל שלא כהוגן שהיה רועה צאן מבלי פונה לעבודת ד', לכך קראו הכתוב את אחיו אלא שהוא היה עוד גרוע מקין. שקין אף שנמחה מן העולם כל זרעו על-ידי מבול ולא השאיר רק נח ובניו שהיו מזרע שֵׁת, על-כל-פנים נשאר מזרעו, שנשארה נעמה אשת נח²⁶ שהיתה אחות תובל קין והוא מזרעו של קין, אבל מהבל לא נשאר שום זכר, לכך קראו הכתוב הבל, שלידתו היתה הבל, לא נשאר בעולם מזרעו כלום.

וזה כוונת הקרא ותוסף ללדת את אחיו שהיה דומה לקין שלא חשש לעבודת ד'. את הבל, התורה קראו כן בשם הבל כמו שקראה התורה את בנה הראשון קין. מפני שהיה מלא קנאה כן קראה התורה שם אחיו הבל. כי לידתו היתה הבל שלא נשאר ממנו כלום. ואבותם לא נתנו להם שם. או שנתנו להם שם אחר והכתוב לא נקט אלא שם הראשון קין ושם השני הבל.

ויש לדקדק עוד שהיה לקרא לכתוב תחלה קין היה עובד אדמה ואחר-כך לכתוב והבל היה רועה צאן, מאחר שהבל בא אחר קין. אבל צריכין לומר כמה דאיתא במדרש: קין שהיה בן הראשון החזיק באדמה לעבוד את האדמה ולא הניח לאחיו מהאדמה שום עבודה והוצרך הבל להיות רועה צאן. וזהו כוונת הקרא, ויהי הבל רועה צאן וקין היה עובד אדמה, פירוש משום דקין החזיק באדמה כולה, צריך הבל לרעות צאן. ויהי הבל רועה צאן משום וקין היה עובד אדמה.

ג) ויהי מקץ ימים ויבא קין מפרי האדמה מנחה לד'.

ז"ל האלשיך: ראוי לשים לב מה נשתנו מנחותיהם, זה מפרי האדמה וזה מהצאן, ואם כל אחד ממלאכתו הביא למה נאשם קין, עכ"ל. ועוד יש לדקדק מהו קץ הימים.

²⁴ קצת צ"ע, שהרי ידועים דברי המדרש [בראשית רבה כב, ג]: עלו למטה שנים וירדו שבעה.
²⁵ בראשית רבה כב, ג: ותוסף ללדת את אחיו את הבל הדא מסייעא לרבי יהושע בן קרחה דאמר עלו למטה שנים וירדו שבעה ותוסף ללדת תוספת ללידה ולא תוספת לעיבור.
²⁶ בראשית רבה כג, ג: א"ר אבא בר כהנא נעמה אשתו של נח היתה, למה היו קורין אותה נעמה שהיו מעשיה נעימים, ורבנן אמרי נעמה אחרת היתה ולמה היו קורין אותה נעמה שהיתה מנעמת בתוף לעבודת כוכבים.

ונראה לומר דבתחלה היו עוסקים קין בעיבוד אדמתו, והבל ברעות צאנו, והעולם היה בתקפו ובגבורתו, כח האדמה הוציא כל הצמחים במלואו וטובו מבלי שצריך ליגע הרבה. וכן הבהמות והצאן עשנו וגם גברו חיל ולא זכרו את ד' הנותן כח לעשות חיל. והאדם הצדיק שהיה עסוק בשקו ודף סג. וכתעניתו²⁷ לא השגיח על בניו. ואפשר שלהבל עלה על דעתו לתן תודה לאל על-ידי שיביא קרבנו ולא רצה להקדים לאחיו. ודבר עם אחיו לעוררו על כך ולא שמע אליו עד שאביהם אחר שגמר תשובתו בשקו וכתעניתו דבר על לבו לעוררו על כך שיתן תודתו לאל. ואז הלך בעל כרחו להביא מנחתו ולא הביא בכורים מפירות האילן ולא הסיך נסך יין שמשמח אלקים ואנשים אלא מהגרוע. וזה כוונת הפסוק, ויהי מקץ הימים, לאחר שארכו הימים שעוררו אותו על זה, ויבא קין מפרי האדמה ממה שעלה בידו מן הגרוע מנחה לד'.

ד) והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלביהן וישע ד' אל הבל ואל מנחתו.

ויש לדקדק, מהו גם הוא, הלא די היה לומר והבל הביא מבכורות וכ'. ועוד, שאמר אל הבל ואל מנחתו, דהוה ליה למימר וישע אל מנחת הבל. ונראה כמו שאמרתי למעלה שהבל רצה להביא קרבנו קודם לזה אלא שמנע עצמו להקדים לאחיו הבכור. וכאשר ראה שהביא קין מיהר הוא לברר חלק גבוה מהיותר יפה וברה כי ידע שכן חובתו, וזהו כוונת הקרא מיד לאחר שהביא קין מנחתו מיהר הוא להביא את שלו כחפצו מתחלה, והבל הביא גם הוא, שמיהר למלא חפצו ורצונו, מבכורות צאנו ומחלביהן, כי כן חובתו. וישע ד' אל הבל ואל מנחתו, שראה ד' רצונו וחפצו להודות לד' כי טוב. וגם הראה את מחשבתו בזה שהביא מבכורות צאנו ומחלבהן, וזה אל הבל ואל מנחתו.

ואל קין ואל מנחתו לא שעה ויחר לקין מאוד ויפלו פניו.

הוה ליה למימר אל מנחת קין לא שעה. ועוד מה זה שכפל כאן ויחר לקין מאוד ויפלו פניו. די אם אמר ויחר לקין מאוד. אלא נראה לי כאשר כתבתי למעלה, כי גבי קין לבו בל עמו ומנחתו היתה גרועה. לכן כתוב שפיר אל קין ואל מנחתו לא שעה, שהוא פשע בשמים, ועכשיו באו עליו שמים, אחד שחרה לו שלא שעה ד' אל מנחתו והשני נתמלא קנאה שקנא את אחיו. ואמר החכם²⁸ "ורקב עצמות קנאה", ועל-ידי הקנאה הגדולה נפלו פניו. וזהו הכוונה ויחר לקין מאוד שלא שעה ד' למנחתו, ועוד ויפלו פניו מקנאתו על אחיו שאליו ואל מנחתו שעה ד'.

ויאמר ד' אל קין למה חרה לך ולמה נפלו פניך.

ודף סג: וראיתי שהקשו²⁹ מה אמר למה חרה לך, הלא ראוי שיחרה לו על שלא נתקבלה מנחתו. ונראה לומר שכך אמר לו הקדוש-ברוך-הוא, אם עשית חובתך כראוי ולא נתקבלה ממך אז ראוי לך ליחר לך, אבל מאחר שכל מנחתך היה בעל כרחך שלא לשום חובתך, אם-כן למה חרה לך שלא נתקבל, הלא כל המנחה לא היתה חשובה בעיניך. וגם הקנאה באחיד

²⁷ עירובין יח, ב: היה ר' מאיר אומר אדם הראשון חסיד גדול היה כיון שראה שנקנסה מיתה על ידו ישב בתענית מאה ושלשים שנה ופירש מן האשה מאה ושלשים שנה והעלה זרזי תאנים על בשרו מאה ושלשים שנה.

²⁸ משלי יד, ל.

²⁹ אור החיים: קשה אומרו למה חרה וגו' ההיטב יחרה לו על הפלגת השפלתו בערך אחיו הקטן.

אין לה מקום, מאחר שכל העבודה מצדך לא היה לה שום חשיבות ואחיד קיים חובתו. למה חרה לך מה שנוגע למנחה שלך, ולמה נפלו פניך למה שנוגע למנחת אחיך.

הלא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ ואליך תשוקתו ואתה תמשול בו. איך הוא טעם אל מאמר למה חרה לך ואמרו אם לא תיטיב וכ'. מה ענין לומר לפתח וכ'. וכן אמרו "ואליך תשוקתו ואתה תמשול בו" שהם דברים משוללי ענין וטעם וקשר.

והנה הנביא כבר צעק³⁰ "למה לי רוב זבחיכם יאמר ד'", ואמר המשורר³¹ "האוכל בשר אבירים ודם עתודים אשתה". וקאמר הנביא³² "רחצו הזכו הסירו רוע מעלליכם וכ' למדו היטב וכ'". ואין ד' שואל מאדם כי אם ליראה ולאהבה את שם ד'. והרשעים אינו כן, כי הם הביאו קרבנות לד', ובזה יאמרו שכבר נסלח להם וחוטאים ומביאים קרבן, ואחר שהביאו קרבן בזה יוצאים ידי חובתם ומוסיפים חטא ופשע. כן אנו מוצאים עד היום הזה אנשים שהולכים לבית ד' ומתפללים תפלתם ובזה קיימו כל מצוות ד' וכפרו בכל התורה כולה מוסיפים חטא על פשע.

והנה כן נמי נראה לי כוונת הכתוב כאן. קין הביא מנחתו וחשב שכבר יצא ידי חובתו ומותר לו לגזול ולירצח, ואם ימלא נפשו ברבות פשע וחטאה יבוא להשתחוות לפני ד' ויביא מנחתו ומתכפר לו. וזה שאמר לו ד', "שאת" הוא כמו "וישא משאות מעם פניו"³³. שהוא מתנה. וזה שהוכיחו ד', "הלא אם תטיב שאת", פירוש אם תביא מנחתך וקרבתך מן היותר טוב והשמן שבעולם, "ואם לא תטיב" אבל אתה בעצמך לא תטיב מעשיך. אם תטיב שאת - מנחתך תהיה מן היותר טוב. ואם לא תטיב - אתה את עצמך את מעשיך ומדותיך לא תטיב ואז אדרבה לפתח חטאת רובץ, אותו הקרבן הוא נעשה פתח לך להוסיף חטא על פשע, קרבנך בעצמו הוא הפתח לחטאות ולפשעים.

ואם תשאל אם רע ומר הוא לאדם לרדוף אחר תאוות לבו, למה ברא הקדוש-ברוך-הוא היצר הרע ונתן התאוה בלב אדם לחמוד לעשות ודף סד. הרע. תדע כי התאוה והיצר הרע נברא באדם כדי שיכבוש התאוה ויקבל שכר על שהמשיל היצר טוב על היצר הרע. וזה שאמר ואליך תשוקתו ואתה תמשול בו. ותדע כי לא נברא הרע לתכלית הרע אלא לתכלית הטוב. ואליך תשוקתו למען ואתה תמשול בו. כל תשוקת הרע אליך אינו אלא [כדי] שאתה תמשל בו, שתכבוש אותו בעשותך הטוב והישר ותקבל שכר טוב בעמלך.

חז' ויאמר קין אל הבל אחיו והיה בהיותם בשדה ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגוהו.

ויש לדקדק כאן טובא שכפל כאן אחיו אחיו. ועוד שלא נאמר כאן למה ועל מה הרגוהו. והנה איתא במדרש³⁴ שהיו מריבין על עסקי העולם שאמר קין אל הבל בואו ונחלק את

³⁰ ישעיה א, יא.

³¹ תהילים נ, יג.

³² ישעיה א, טז.

³³ בראשית מג, לד.

³⁴ עיי' בראשית רבה (וילנא) כב, ז: ויאמר קין אל הבל אחיו והיה בהיותם גווי, על מה היו מדיינים, אמרו בואו ונחלק את העולם אחד נטל הקרקעות ואחד נטל את המטלטלין, דין אמר ארעא דאת קאים עליה דידי, ודין אמר מה דאת לביש דידי, דין אמר חלוץ, ודין אמר פרח, מתוך כך ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגוהו, רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי אמר שניהם נטלו את הקרקעות, ושניהן נטלו את המטלטלין, ועל מה היו מדיינים, אלא זה אומר בתחומי בהמ"ק = בית המקדש = נבנה, וזה אומר בתחומי בהמ"ק נבנה, שנא' והיה בהיותם בשדה, ואין שדה אלא בהמ"ק, היך מה דאת אמר (מיכה ג) ציון שדה תחרש, ומתוך כך (בראשית ד) ויקם קין אל הבל אחיו וגו', יהודה בר אמי אמר על חוה הראשונה היו מדיינים, אמר רבי איבו חוה הראשונה חזרה לעפרה ועל

העולם, נטל קין את האדמה והבל נטל את המטלטלין. וחד אמר שניהם נטלו את הקרקעות ושניהם נטלו את המטלטלים, ועל מה היו מדיינין זה אמר בחלקי יבנה בית המקדש וזה אמר בחלקי יבנה בית המקדש. והשתא כוונת הקרא כאשר נטלו כל אחד חלקו זה הקרקעות וזה המטלטלין, אמר קין אל הבל הלא אחי אתה למה יהיה המטלטלין לך לבדך בואו ונחלק הכל ותן לי חצי המטלטלין. ורצה הבל בזה מאחר שמילתא דמסתבר היא. ולאחר שחלק לו חצי ממטלטלין בא הבל לתבוע חלקו בקרקעות ואמר שבחלקו יבנה בית המקדש. וזה הפירוש ויאמר קין אל הבל שהוא אחיו ואם-כן חצי מטלטלין שייכים לי, ונתן לו הבל. ויהי בהיותם בשדה, שבאו אחר-כך ליחלק בקרקעות, והבל אמר מאחר שאחיד אני תן לי חלקי בקרקעות כדי שיבנה אחר-כך הבית-המקדש בחלקי לכן קם עליו והרגהו. ויקם קין אל הבל אחיו משום שאמר הבל הלא אחיד אתה ונתתי לך חצי מחלקי תן לי חצי מחלקך מן הקרקעות. והוא כמו אל שאול ואל בית הדמים. שפירושו על ויהי בהיותם בשדה כשהגיעו לחלק את השדות ויקם קין אל הבל אחיו, פירוש על שאמר הבל שהוא אחיו לכן יחלוק לו השדה ויקם עליו ויהרגהו, כי נתעוררה הקנאה עליו. ולקח ולא רצה ליתן.

ויאמר ד' אל קין אי הבל אחיד ויאמר לא ידעתי השומר אחי אנוכי.

ויש כאן דקדוק גדול ששאלו אי הבל אחיד הלא בזה נתן לו פתחון פה ודף סד: להשיב לא ידעתי וגם מלת אחיד מיותרת. ועוד אומרו לא ידעתי, היפלא מד' דבר. ועוד מה תשובה היא זו השומר אחי אנוכי. ואומר אני בעה"י שכך אמר לו הקדוש-ברוך-הוא לקין, הלא אתה נטלת חלקך במטלטלין מכח שאמרת שאחיו אתה ולמה לא נתת לו חציו בקרקעות כאשר אמרת לו. ויאמר ד' אל קין אי הבל אחיד, למה לא עשית כאשר הבטחת לאחיד, אי הבל, מה נעשה עם הבל אשר אמרת שהוא אחיד, ויאמר קין מצד שאני בכור יש לי לצוות לאחי הבאים אחרי והם מחוייבים לשמוע בקולי. אבל שאהיה גם-כן שומר לאחי זה לא ידעתי. וזה הכוונה לא ידעתי השומר אחי אנוכי. פירוש, זה לא ידעתי שגם שומר להיות לאחי מחויב אני.

ויאמר מה עשית, קול דמי אחיד צועקים אלי מן האדמה.

מה ענין קול וצועקים מן האדמה. ונראה לומר, אם מחמת שנאה גובר אחד על חבירו והורגו הרי הוא רוצח, אבל יש לתרץ הוא בא עלי בחרב וחנית להרגני הבא להרגך השכם להרגו. זהו בסתם כל אדם, אבל בין האחים לא שייך לומר כן, אם אח בא להרוג את אחיו לא שייך למימר הבא להרגך, אלא היה לו להציל את עצמו על-ידי שהכה אותו באבר ומזיקו באופן שלא יוכל שוב לשלוט עליו. אבל להרוג את אחיו לשחת רחמו נגד אחיו ולהורגו ולשפוך דמו זה עון פלילי וכל דרי ארקא³⁵ יצעקו תמיד האיך נתאכזר אדם כזה שיצא להרוג את אחי. וזה כוונת הקרא, ויאמר מה עשית שהרגת את אחיד. הלא זו לעולם לדורי דורות תשאר תלונה עליך על האדמה כל ימי היותה שאתה שפכת דמי אחיד. קול דמי אחיד צועקים אלי מן האדמה. פירוש, כל ימי עולם יבא קול אלי קול צעקה מן האדמה. קול דמי אחיד, שאתה הרגת את אחיד והאיך לא נענשת על זה.

מה היו מדיינין אמר רבי הונא תאומה יתירה נולדה עם הבל זה אומר אני נוטלה שאני בכור, וזה אומר אני נוטלה שנולדה עמי, ומתוך כך ויקם קין.

³⁵ עיי בראשית רבה (וילנא) יג, יב ד"ה ה' שמות: ארשב"ג ד' שמות נקראו לארץ כנגד ד' תקופותיה, ארץ, תבל, אדמה, ארקא, ארץ כנגד תקופת ניסן שהיא מריצה את פירותיה, תבל כנגד תקופת תמוז שהיא מתבלת את פירותיה, אדמה כנגד תקופת תשרי שהארץ עשויה בולין בולין של אדמה, ארקא, כנגד תקופת טבת....

ועתה ארוור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה לקח את דמי אחיך מידך.

יש לדקדק מה היא ארירת האדמה שיאמר שהוא ארוור ממנה. ועוד שמורה שמאשים את האדמה שפצתה פיה מה פשעה ומה חטאתה. עיין אלשיך. ונראה לי הכוונה, שקין אחר שהרג את אחיו קברו בארץ, מסתמא יכסה את דמו בארץ³⁶. ונעשה לקין טובה בזה מן האדמה שקבלה את נבלת הבל וכיסתה את דמו. וזה שאמר לו הקדוש-ברוך-הוא, אף שעשתה האדמה לך טובה שקבלה את גופו של הבל וכיסתה את דמו, מכל-מקום תהיה תמיד נארר מן בני האדמה שהרגת ושפכת דמי אחיך. והוא דומיא מה ודף סה. דאיתא בסנהדרין דף כט. סהדי שיקרא אאוגרייהו זילי, פירוש, השוכרים עצמם מבזים אותם וקלים הם בעיניו דכתיב והושיבו שני אנשים בני בליעל נגדו ויעידוהו וכ', וזה פירוש הקרא ועתה ארוור אתה מן האדמה, פירוש, לעולמי עולמים תהיה ארוור מן יושבי האדמה אף שפצתה את פיה. אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך מידך אף שקבלה הגוף וכסתה את דמיו, אפילו הכי תשאר תמיד ארוור ממנה באמרה שהיה זה דמי אחיך.

כי תעבד את האדמה לא תוסיף תת כוחה לך נע ונד תהיה בארץ.

ואיתא באלשיך, למה יזכיר עבודת האדמה, ומן הראוי שלא יאמר רק לא תוסיף האדמה תת כוחה לך. ועוד, למה נתיחד לו עונש זה וגם שיהיה נע ונד.

והנה אמרו רז"ל: הגוזל את הרבים ורוצה לשוב בתשובה, והוא אינו יודע למי יחזיר הגזילה, יעשה צרכי רבים, יבנה גשרות או רחובות או בורות וצרכי רבים³⁷. ואם הרג את הנפש ורוצה לשוב בתשובה יהדר לעשות טובות לבני אדם וימסור נפשו עליה לצורך בני האדם. וזה שאמר לו הקדוש-ברוך-הוא לקין כי תעבד את האדמה, פירוש, גם כי תמסור נפשך לעבוד לבני אדם ולגמול להם טובות בזה לא יכופר עוונך ולא תשיג מנוחה וכוחך כראשונה לא תוסיף תת כוחה לך. כי תמיד יהיה על שפתותם להגיד לך פשעך שרצחת את אחיך. ועל ידי זה תברח ממקום למקום ולא יהיה לך מנוחה כל ימי חייך. וזה נע הבריות ינועו לגדף אותך. ועל ידי זה ונד תהיה בארץ, לא נאמר באדמה, אלא בארץ תהיה נד לברוח ממקום למקום בארץ.

ויאמר קין אל ד' גדול עוני מנשוא.

הנה רש"י פירוש בלשון בתמיה אתה טוען עליונים ותחתונים ועוני אי אפשר לך לטעון, עכ"ל. ואם-כן כוונת הכתוב הוה ליה למימר וכי גדול עוני מנשוא. ועוד, הלא בזה מוכח ששב בתשובה, אם-כן היה לו להתפלל אבל לא לגשת לפני הקדוש-ברוך-הוא בתמיה.

ונראה לומר שכך אמר קין בלשון תפלה. ממה שאמרת אם גם אשוב בתשובה גמורה לעשות מה שביכלתי לכפר על עוני עם כל נכתם עווני שיגדפו אותי תמיד. מזה אני מבין שעונוי גדולה מאוד מאחר שאין שום תשובה מועלת. וזה פירושו של קרא מאחר ששום

³⁶ עיי בראשית רבה (וילנא) כב, ח: ומי קברו א"ר אלעזר בן פדת עופות השמים וחיות טהורות קברוהו, ונתן להן הקב"ה שכון ב' ברכות שמברכים עליהן, א' לשחיטה, וא' לכיסוי הדם.

³⁷ עיי ביצה כט, א: דתניא: גזל ואינו יודע למי גזל - יעשה בהם צרכי רבים. מאי ניהו? - אמר רב חסדא: בורות שיחין ומערות. וכן נפסק בטוש"ע חו"מ שסו.

תשובה לא מהני שתשא את עוונני. רואה אני כמה גדול עוונני. גדול עוונני מנשוא, מזה שאי אפשר לישא את עוונני אדע גדול עוונני.

לדף סה: א

הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר והייתי נע ונד בארץ והיה כל מוצאי יהרגני. ועיין אלשיך שהקשה אומרו הן גרשת אותי היום וכי, כי זה לא היה, כי היכן נתגרש מעל פני האדמה. ועוד, אומר ומפניך אסתר, היתכן שמפניו יסתר איש, ואיך אמר כל מוצאי יהרגני למה יירא שיהרגוהו כל מוצאו, עכ"ל האלשיך. ואני מוסיף להקשות האיך שייד לומר כל מוצאי יהרגני מכיון שהרגו המוצאו הראשון שוב השני אינו יכול להורגו כי כבר הרוג ומת הוא. ועוד עד עתה דבר מן האדמה וגבי נע ונד נאמר בארץ.

לכך נראה לומר כבר בררתי מה שנאמר כאן האדמה כוונתו דיירי ארעא האנשים שהם על האדמה והם נקראים פני האדמה. וכך אמר קין הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה. שאין לי קיום בין אנשי האדמה שהם יגדפוני וחרפוני תמיד על פני ואין לי תקומה ביניהם. ומפניך אסתר. הוא לשון בתמיה היתכן שמפניך אסתר, הלא אם אציעה שאול הנך. והייתי נע ונד בארץ. על-ידי שיחרפוני ויגדפוני כל דיירי ארעא בכל מקום שאברח אהיה נד בארץ תמיד ממקום למקום. ובכל מקום שאבוא שמה יחרפוני ויקללוני על פני. וזה מר וקשה עלי כמו אם כל אחד יהרגני. וזה והיה כל מוצאי יהרגני. כל אחד ואחד שיראה אותי יקלל אותו על פני כי כן גזרת עלי. וזה דומה עלי בכל פעם כאילו יהרגו אותי כי מר וקשה הוא עלי כהריגה עצמה או יותר ממנו. וכן מצינו שקלל נעים זמירות ישראל ואמר אל תהרגני פן ישכחו עמי הניעמו בחילך³⁸.

ויאמר לו ד' לכן כל הורג קין שבעתים יוקם וישם ד' לקין אות לבלתי הכות אותו כל מוצאו.

וקשה, וכי מה זו שהשיב לו הקדוש-ברוך-הוא, וכי בזה שיוקם שבעתים יש תרופה למכתו. ופירש רש"י, שהוא לאחר שבעה דורות יוקם. והוא מדרש חכמים ז"ל³⁹, ואם-כן הוה ליה למימר ויאמר לו ד' כל הורג אותך שבעתים יוקם. ועוד אומר וישם ד' לקין אות וכי איזה אות נתן או שם עליו. ויש מדרש חז"ל⁴⁰ יש אומרים אות משמו רשם על מצחו ויש אומרים קרן ויש אומרים כלב. וכל זה מדרש חז"ל.

ואני לדרכי אלך, כך אמר לו הקדוש-ברוך-הוא, אתה רצחת והרציחה זו כפל כפלים מרציחה אחרת כי אחיך רצחת. ועון פלילי כזה אינו יכול להמחות על-ידי וודוי דברים אלא נקום יוקם וזו היא התשובה מעולה שיהרגוך בכל יום על-ידי שיחרפו בשתך על פניך מזה היה לך ודף סו. א. מר וקשה ממות כן יאות לך ובזה יכופר עונך. וזהו כוונת הקרא ויאמר לו

³⁸ תהלים נט, יב: אל תהרגם פן ישכחו עמי הניעמו בחילך והורידמו מגנני אדנך.

³⁹ מדרש אגדה בראשית ד ד"ה [טו] ויאמר לו: ויאמר לו ה'. כל מה שאתה מבקש ממני אני אמחול לך שלא יהרגוך כל מצאוך ואעשה לך תקנה, כי לא ינקם ממך עון הבל עתה אלא אמתין לך עד שבעה דורות, הוה אומר שבעתים יוקם: וישם ה' לקין אות. שיכירנו כל מוצאו ולא יהרגנו, וידע כי ה' מחל לו עד ז' דורות.

⁴⁰ בראשית רבה (וילנא) פרשה כב: וישם ה' לקין אות, רבי יהודה ורבי נחמיה רבי יהודה אמר הזריח לו גלגל חמה, א"ר נחמיה לאותו רשע היה מזריח לו הקב"ה גלגל חמה אלא מלמד שהזריח לו הצרעת היך מה דאת אמר (שמות ד) והיה אם לא יאמינו לך ולא ישמעו לקול האות וגו', רב אמר כלב מסר לו, אבא יוסי בן קסרי אמר קרן הצמיח לו. מדרש אגדה בראשית ד: וישם ה' לקין אות. שיכירנו כל מוצאו ולא יהרגנו, וידע כי ה' מחל לו עד ז' דורות: ומה היה האות, יש אומרים קרן עלה במצחו. ויש אומרים זכות שבה עמדה לו, שנאמר בה אות הוא (שמות לא יג). ויש אומרים אות אחת משמו של הקב"ה חקק לו במצחו.

ד'. יען שהחירוף והגדוף של בני אדם קשה ורע לך יותר ממות כאשר אמרת כן יאה וכן נאה לך. לכן כל הורג קין שבעתים יוקם. פירוש תמיד מי שהורג את אחיו ושחת את רחמיו כל הורג קין. מי שהורג את אחיו נקרא "הורג קין" כל הורג קין שבעתים יוקם. יאות לו עונש כזה שהוא שבעתים רע ממות עצמו. וכאשר שמע קין כזה, כי העונש זה בא לכפר עונו, נח רוחו קצת בזה שחרפתו מה שמגדפים ומחרפים אותו תמיד יהיה לכפרת עונו סר ממנו מר המות הזה, וקבל על עצמו לתשובה חרופים וגדופים של הבריות. וזהו וישם ד' לקין אות לבלתי הכות אותו כל מוצאו. שעל-ידי שאמר לו שיהיה זה העונש לכפר על עונו, זה היה לו לאות לבלתי הכות אותו כל מוצאו, שסר ממנו מר המות וקבל את כל אלה באהבה ושמח בייסורין, וזו היתה תשובתו שלימה.

ויצא קין מלפני ד' וישב בארץ נוד קדמת עדן.

מאחר שעשה תשובה שלימה היקל הקדוש-ברוך-הוא ענשו ממנו ונטל ממנו חצי ענשו, כי נגזר עליו נע ונד, וניטל החצי נע ממנו ולא נשאר לו אלא נד שהיה מטולטל בלי מנוחה זמן מה ואחר-כך היקל הקדוש-ברוך-הוא גם זה ממנו ונשאר מיושב במקום אחד ולא די זה אלא הקדוש-ברוך-הוא קבלו וגדולה תשובה שמגעת עד כסא כבוד, וזהו נמי כוונת המדרש⁴¹ ויצא קין מלפני ד' פגע בו אדם הראשון, אמר לו מה נעשה בדינך, אמר לו עשיתי תשובה ופשרתי. וזהו כוונת הקרא ויצא קין מלפני ד'. אילו נאמר מפני ד' הוי אמרינן פנים של זעם שגורש מד', אבל כאן נאמר מלפני ד' בפנים מאירות ואחר-כך כפר לו ד' וישב בארץ נוד תחת שיהיה נד. ישב לו בארץ נוד זה בעולם-הזה ועוד קדמת עדן שהקדוש-ברוך-הוא קבלו לעולם-הבא וקבל חלקו בעדן זיו השכינה.

וידע קין את אשת ותהר ותלד את חנוך ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך.

ויש לדקדק דקאמר וידע קין את אשתו ולא אמר כדלעיל באדם שנאמר והאדם ידע את חוה אשתו. ועוד, שנאמר ויהי בונה עיר ולא נאמר ויבן עיר. ועוד, שהרחיב הדבור ויקרא שם העיר כשם אדף סו: \ בנו חנוך, כך הוה ליה למימר ויקרא אותה חנוך. אלא קין חזר בתשובה ועשה תשובה גדולה ונוראה והיה פרוש מכל תענוגי העולם ופרוש מאשתו. ואחר ששמע שד' קבל תשובתו וכפר לו עונו ובא עתה לכלל יישוב אז וידע קין את אשתו ותהר ותלד את חנוך. שנתנו לו שם הודיה לד' שחנן את קין וקבל את תשובתו ונתן לו זרע. ועוד הרחיב תשובתו לעסוק ולעשות טובת הכלל ויהי בונה עיר. ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך, פירוש שנתן שבח והודיה לאל על שפנה אליו חנו וחסדו. ויקרא שמה כשם בנו חנוך.

יח ויולד לחנוך את עירד ועירד ילד את מחויאל ומחויאל ילד את מתושאל ומתושאל ילד את למך.

ויש לדקדק, למה לא נאמר ויולד חנוך את עירד, כמו שנאמר ועירד ילד את וכי, דלכאורה יש לשאול מאחר שלא היה בעולם אלא קין ובנו למה לו לבנות עיר למעט אנשים. לכך אמר

⁴¹ בראשית רבה (וילנא) כב, יג: ויצא קין מלפני ה', מהיכן יצא, רבי יודן בשם ר' איבו אמר הפשיל דברים לאחוריו ויצא, כגונב דעת העליונה, רבי ברכיה בשם רבי אלעזר ברבי שמעון אמר יצא כמפריס וכמרמה בבוראו, רבי חמא בשם רבי חנינא בר רבי יצחק אמר יצא שמח, היך מה דאת אמר (שמות ד) הנה הוא יוצא לקראתך וגו', פגע בו אדם הראשון אי"ל מה נעשה בדינך, אי"ל עשיתי תשובה ונתפשרתי, התחיל אדם הראשון מטפח על פניו, אמר כך היא כחה של תשובה ואני לא הייתי יודע מיד עמד אדה"ר ואמר (תהלים צב) מזמור שיר ליום השבת וגו', אי"ר לוי המזמור הזה אדה"ר אמרו ונתכת מדורו ובא משה וחדשו על שמו מזמור שיר ליום השבת טוב להודות לה' וגו'.

קרא וְיָלֵד לַחֲנוּךְ אֶת עֵירָד, כְּמוֹ עֵם עֵירָד, כְּמוֹ קִנְיַתִּי אִישׁ אֶת ד' הֵינּוּ עֵם ד'. פִּירוּשׁ, עֵם עֵירָד יִנְלְדוּ לַחֲנוּךְ הַרְבֵּה בָּנִים וּבָנוֹת. חוּץ מֵעֵירָד עוֹד הָרַבּוּ לוֹ בָּנִים וּבָנוֹת וּבָנוֹת בָּנִים וּבָנוֹת עַד כִּי הָרַבּוּ לְרֹב, לִכֵּן בָּנָה לְהָן עֵיר לִישֵׁב בַּחֲבוּרָה. וְעֵירָד יֵלֵד בָּנִים אֲדִירִים מִפּוֹרְסָמִים וְנוֹדְעִים בִּימֵי הָהֵם עַד שֶׁשֶׁתְּפוּ לְשֵׁמֶם עוֹד שֵׁם אֶל וְעֵירָד יֵלֵד אֶת מַחֲוִיאֵל. וּמַחֲוִיאֵל יֵלֵד אֶת מַתּוּשָׁאֵל וּמַתּוּשָׁאֵל יֵלֵד אֶת לִמְךָ שֶׁהִיא נוֹדַע לְנִשְׂאָה וּלְמֶלֶךְ לְאִישׁ גָּדוֹל וְאֲדִיר בִּימֵי הָהֵם.